

Rapporter från Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi

Sociology of Education and Culture Research Reports

Nr 28

Studier av högskolan och gymnasieskolan som fält. Forskningsprogram 2002-2004

Donald Broady

SEC, ILU, Uppsala universitet
<http://www.skeptron.ilu.uu.se/broadly/sec/>

December 2001

Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi
(Sociology of Education and Culture)

Postal address	SEC, ILU, Uppsala University Box 2136, S-750 02 Uppsala
Phone switchboard	08-4712444, int. +46 18 4712444
Telefax	018 4712400, int. +46 18 4712400
URL	http://www.skeptron.ilu.uu.se/broadly/sec/

Donald Broady

Studier av högskolan och gymnasieskolan som fält. Forskningsprogram 2002-2004
SEC Research Reports/Rapporter från Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi, No. 28
Dec. 2001
ISSN 1103-1115

© Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi, 2001

Denna skrift innehåller de ursprungliga forskningsplanerna till två projekt, "Kampen om studenterna. Det svenska högskolefältet och lärosätenas rekryteringsstrategier 1993-2003", samt "Gymnasieskolan som konkurrensfält", båda finansierade av Vetenskapsrådet.

För mer information, se <http://www.skeptron.ilu.uu.se/broadly/sec/>

Innehåll

Kampen om studenterna. Det svenska högskolefältet och lärosätenas rekryteringsstrategier 1993-2003. Forskningsprogram 6 maj 2001

1. Bakgrund: ett allt mer heterogent system	3
2. Syfte, huvudfrågor	4
3. Metod	5
4. Genomförande: två delstudier	6
5. Genusaspekter	8
6. Etiska aspekter	9
8. Medarbetare, Institutionsplacering, samarbetspartners och internationella kontakter	9
9. Tidsplan	10
10. Referenser	10

Gymnasieskolan som konkurrensfält Forskningsprogram, 31 augusti 2001

1. Inledning	14
2. Egen tidigare forskning	15
3. Centrala frågor	16
3.1 ...för delstudier på nationell nivå	16
3.2 ... för studier på regional nivå	18
3.3 ... rörande lärarkårens sammansättning och mobilitet	19
4. Metoder, genomförande	20

Kampen om studenterna. Det svenska högskolefältet och lärosätenas rekryteringsstrategier 1993-2003

Forskningsprogram 6 maj 2001

Donald Broady

Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi

ILU, Uppsala universitet, Box 2136, 750 02 Uppsala

E-post broady@nada.kth.se, URL <http://www.skeptron.ilu.uu.se/broady/sec/>

Sammanfattning

Sedan 1993 har stora förändringar skett inom svensk högre utbildning. Systemet har blivit allt mer heterogent. En rik flora av nya utbildningsalternativ har tillkommit. De mindre och medelstora högskolorna har expanderat och några av dem har erhållit universitetsstatus. De etablerade universitetens och fackhögskolornas dominans är inte längre självklar. Allt samverkar till en skärpt konkurrens både mellan lärosäten och mellan olika program och utbildningsinriktningar. Inte minst har kampen om studenterna hårdnat. Att rekrytera – och behålla – studenter i tillräckligt antal är ett överlevnadsvillkor för alla utbildningar. Elitutbildningarna har dessutom behov av att attrahera studenter som är särskilt väl förberedda för att klara studierna och för en lyckosam karriär i arbetslivet och det sociala livet.

Projektet Kampen om studenterna ägnas studier av konkurrensen inom det svenska högskolefältet under perioden 1993-2003.

Två större delstudier planeras. Den första skall åstadkomma ”kartor” över polariteter och hierarkier inom det svenska högskolefältet under 1990-talet. För det ändamålet kommer ett befintligt totalregister över samtliga studenter i den svenska högskolan under perioden 1993-1999 att utnyttjas. Uppgifterna om studenternas sociala ursprung och uppväxtvillkor, skolframgång, kön, nationell härkomst m.m. kommer att användas för att karaktärisera skilda utbildningsinriktningar vid olika lärosäten. Kartritandet bygger således på information om vilka slags studenter som befolkar vilka utbildningsinriktningar.

Den andra delstudien avser situationen åren 2002-2003 och ägnas åt hur utbildningsinstitutionerna bär sig åt för att rekrytera studenter. Delstudien koncentreras till utbildningar i teknik, ekonomi och humaniora samt lärarutbildningar. I begränsad omfattning studeras även skillnader mellan sociala grupper beträffande hur deras barn väljer och använder sig av utbildning. En ambition är att förstå hur de sociala gruppernas utbildningsstrategier förhåller sig till institutionernas rekryteringsstrategier. Kvalitativa metoder används, främst intervjuer med studenter, lärare och administratörer men även observationer samt analyser av dokument.

Projektet förväntas ge ökad kunskap om sociala förändringar i högskolan under 1990-talet och början av 2000-talet, särskilt rörande polariteter och hierarkier mellan utbildningsinriktningar, lärosätenas strategier för att rekrytera studenter samt sociala grupperns sätt att göra bruk av högskolan.

1. Bakgrund: ett allt mer heterogent system

Hösten 1993 stöptes den svenska högskolan om. Det var den mest omfattande förändringen sedan 1977 års högskolereform. Ett förhållandevis homogent och centralstyrt system transformerades till ett mer heterogent och decentraliserat. Exempelvis gavs de enskilda högskolorna större frihet att bestämma över antalet utbildningsplatser och utformningen av kurser och de program som ersatte de tidigare nationella linjerna. Utbildningsutbudet vidgades.

Fler studenter, fler sökande per utbildningsplats

Samtidigt ökade antalet studenter. Under 1980-talet skedde obetydliga ökningar av högskolans volym, men den ekonomiska tillbakagången i början av 1990-talet bidrog till att allt fler ungdomar söka sig till högre utbildning. Visserligen tillkom nya utbildningsplatser men antalet sökande ökade ännu mer. Först under de senaste åren har antalet sökande per högskoleplats minskat något.

Det totala antalet studenter i högskolan steg från 193 000 läsåret 1989/90 till 310 000 läsåret 1998/99.¹ Omräknat till helårstudenter är siffrorna 133 409 läsåret 1989/90 och 250 500 läsåret 1999, dvs. nära nog en fördubbling under en tioårsperiod. Antalet som för första gången registreras på en högskoleutbildning har dock inte ökat i samma utsträckning. Läsåret 1988/89 var 45 000 studenter nybörjare och 1998/99 var motsvarande siffra 67 000, dvs. en ökning med närmare 50 %. Ökningen av antalet registrerade i högskolan beror således inte endast på att fler individer påbörjat högskolestudier, utan även på att studenterna läser fler terminer. Under 1990-talet har den tid som en student spenderar inom högskolan stigit från i genomsnitt fyra år till fem år. Detta är delvis en effekt av en del utbildningar förlängts, men en annan orsak är att studenter fortsätter sina studier även efter det att de har en examen.

Antalet sökande har mellan 1991 och 1999 ökat från ca 130 000 till 290 000. Flertalet av dessa befann sig dock redan i högskolan och är i många fall garanterade platser inom högskolan. Ett bättre mått på söktrycket är tillströmningen till högskolan, dvs. antalet förstagångssökande. Denna grupp omfattade hösten 1991 dryga 70 000 individer. Det försämrade läget på arbetsmarkanden bidrog säkerligen till att antalet ökade till närmare 100 000 hösten 1992. Höstterminen 1999 var antalet 121 000, en smula lägre än toppnoteringen 124 000 nya sökande höstterminen 1997.

Följden blev skärpt konkurrens om utbildningsplatserna. Medan ungefär hälften av alla sökande antogs till högskolan i början av 1990-talet togs endast 40 procent av de sökande in hösten 1997. Hösten 1999 har andelen antagna dock ökat till närmare 46 procent.

Ökad heterogenitet

Expansionen har varit ojämn. Det var framför allt de mindre och medelstora högskolorna som byggdes ut. De traditionella universitetens och fackhögskolornas relativa andel av studenterna har minskat. Merparten av de mindre och medelstora högskolorna tillkom vid högskolereformen 1977. Ytterligare tre etablerades under 1980-talet. Under 1990-talet tillkom fyra nya, Högskolan i Trollhättan/Uddevalla, Södertörns högskola, Högskolan på Gotland samt Malmö högskola. Även om få nya högskolor tillkommit under 1990-talet så har utbyggnaden av antal studieplatser varit desto mer dramatisk. Medan lärosäten med forskarutbildning ökade antalet registrerade från 129 000 1988/89 till 199 000 1997/1998 (en ökning med 54 %) har de mindre och medelstora högskolorna under samma period ökat antalet registrerade studenter från 36 000 till 95 000, eller 164 %.

Decentraliseringen och expansionen har tillsammans lett till att högskolan blivit mer heterogen. Vid många av de regionala högskolorna har nya ämnen, nya kurser och nya utbildningsprogram

¹ Uppgifterna i detta avsnitt är baserade på Högskoleverket, *Årsrapport för universitet och högskolor 1994/95*, Högskoleverkets rapportserie 1996:8 R; Högskoleverket, *Årsrapport för universitet och högskolor 1998*, Högskoleverkets rapportserie 1999:11R; Högskoleverket, *Årsrapport för universitet och högskolor 1999*; SCB, *Utbildningsstatistisk årsbok 1995*, SCB 1995; samt SCB, *Utbildningsstatistisk årsbok 1999*, SCB 1999.

inrättats, såsom Entreprenörsprogrammet, Multimedia, Logistik, Arbetsvetenskaplig utbildning, Biodatautbildning, osv. Ofta poängteras ämnena och utbildningarnas tvärvetenskapliga karaktär. Motsvarande innovationer har skett vid etablerade universiteten och fackhögskolorna men där förekommer även mer exklusiva satsningar, i form av exempelvis forskarskolor, olika slags samarbete med näringsliv och stiftelser, eller samverkansavtal med ansedda utländska lärosäten. Internationaliseringen har medfört en ny flora av utbildningar där vi finner utbildningar som Interkulturell kommunikation, Internationell ekonomi, Internationell ADB, International programme in Early Childhood Education, Europaprogrammet och många andra. Högskolorna erbjuder även studenterna vittgående möjligheter att läsa delar av sin utbildning utomlands.

Förmågan att orientera sig i det allt mer svåröverblickbara högskolesystemet är ojämnt fördelat mellan olika sociala grupper. Därför är det ur demokratisk synvinkel av värde om forskningen bidrar till påvisa mönster i utvecklingen. Även ur andra aspekter är det värdefullt om utbildningsforskningen kan skapa en bättre förståelse av den pågående utvecklingen.

Sammanfattningsvis

Svensk högre utbildning har sedan 1993 blivit allt mer heterogen. En rik flora av nya utbildningsalternativ har tillkommit. De mindre och medelstora högskolorna har expanderat och några av dem har på sistone erhållit universitetsstatus. De etablerade universitetens och fackhögskolornas dominans är inte längre självklar. Allt samverkar till en skärpt konkurrens både mellan lärosäten och mellan olika program och utbildningsinriktningar. Av den enskilde studenten krävs förmåga att orientera sig bland alternativen, en förmåga som är ojämnt fördelat mellan olika sociala grupper. I den här föreslagna studien skall vi dock inte främst studera studenternas konkurrens om utbildning utan utbildningarnas konkurrens om studenterna. Det tillvägagångssättet erbjuder nycklar till förståelsen av högskolefältets aktuella omvandlingar.

2. Syfte, huvudfrågor

Syftet med den här föreslagna studien är att undersöka förändringar i högskolefältets struktur under perioden 1993-2003. Med högskolefältets struktur avses systemet av relationer mellan olika utbildningsinriktningar vid skilda lärosäten. Vi är med andra ord intresserade av vad som skiljer olika utbildningsinriktningar åt och polariteter och hierarkier dem mellan.

Huvudfrågor är

- Vilka slags polariteter och hierarkier existerar mellan skilda utbildningsinriktningar vid olika lärosäten (de etablerade universitet och fackhögskolor, de nyblivna universiteten, de medelstora och mindre högskolorna)? Den viktigaste indikatorn för att spåra dessa avstånd inom högskolefältet är rekryteringen av studenter.
- Hur särskiljer sig olika slags elitutbildningar inom högskolefältet? Med elitutbildningar avses lärosäten och utbildningsinriktningar som utmärks av att studenterna rekryteras från familjer som tillhör olika slags sociala eliter, att studenterna uppvisar studieframgångar eller att deras utbildning har högt anseende och förbereder för lyckosamma banor ut i arbetslivet och det sociala livet.
- Vilka slag av strategier utvecklar man vid olika utbildningsinstitutioner för att rekrytera studenter i tillräckligt antal? Vilka strategier tillämpas för att attrahera just de studenter man önskar sig och för att undvika dem man vill slippa?
- Hur förhåller sig studenternas utbildningsstrategier till utbildningsinstitutionernas rekryteringsstrategier?

3. Metod

Undersökningar med det nämnda syftet skulle kunna genomföras på skilda sätt. Man kunde jämföra utbildningens uppläggning, undervisningspraktiken, lärarkårens sammansättning och mycket annat som vi i någon mån kommer att beröra. Men i den föreslagna studien kommer vi främst att uppehålla oss vid vad de studenter har i bagaget som rekryteras till olika utbildningar och vilka strategier lärosätena utvecklar för att locka dem. Kampen om studenterna har hårdnat. Att rekrytera – och behålla – studenter i tillräckligt antal är ett överlevnadsvillkor för alla utbildningar. Elitutbildningarna har dessutom behov av att attrahera inte vilka studenter som helst utan sådana som är väl förberedda för att klara studierna och för en lyckosam karriär i arbetslivet.

Rekryteringsstudier har en lång tradition inom svensk pedagogisk och sociologisk forskning², men de Bourdieu-inspirerade³ metoder vi använt i en rad tidigare studier (Broady & Palme 1992; Broady, Berg & Palme 1995; Broady, Heyman & Palme 1997; Broady et al 2000) och avser att använda i den här föreslagna studien skiljer sig på avgörande punkter från hur rekryteringsproblematiken brukar hanteras inom svensk forskning och debatt.

För det första bemödar vi oss om att skilja noga mellan olika utbildningsinriktningar. I debatten om ”social snedrekrytering” brukar man ofta nöja sig med att skilja mellan låt säga gymnasieskolans yrkesförberedande och studieförberedande program, eller mellan korta högskoleutbildningar, längre högskoleutbildningar och forskarutbildning. Man tillämpar med andra ord en endimensionell måttstock för att mäta utbildningskapital. Vi har i tidigare studier funnit att, för att välja gymnasieskolan som exempel, den s.k. sociala snedrekryteringen sker *inom* de studieförberedande programmen, i synnerhet mellan å ena sidan det naturvetenskapliga programmets naturvetenskapliga gren, som under loppet av 1990-talet blivit allt mer elitpräglad, å andra sidan det samhällsvetenskapliga programmet (Broady et al 2000). I fråga om högskolan räcker det inte med att skilja mellan t.ex. korta och långa utbildningar. Ur utbildningssociologisk synvinkel finns viktigare skillnader mellan olika typer av utbildningar, naturligtvis mellan exempelvis civilingenjörsutbildningar och lärarutbildningar, men även mellan olika civilingenjörsutbildningar, och – vilket är minst lika betydelsefullt – mellan olika lärosäten. Teknisk fysik vid KTH är något annat än en lång ingenjörsutbildning i, låt säga, Luleå. Vi har tidigare funnit tendenser till att när kvinnorna blivit fler inom vissa prestigefyllda utbildningar (medicin, juridik) så är kvinnorna överrepresenterade på somliga utbildningsvägar (tingsmeriteringen, socialmedicin) medan de manliga studenterna är mer talrika på mer profitabla vägar (affärsjuridik, kirurgi). För att göra rättvisa åt dylika skillnader kommer vi att använda analysenheten utbildning (program eller ämne) vid lärosäte.

För det andra eftersträvar vi en tillräckligt precis klassificering av socialt ursprung. I synnerhet vill vi undvika en endimensionell vertikal skala av typen socialgrupp ett, två, tre eller arbetare, lägre tjänstemän, tjänstemän på mellannivå, högre tjänstemän. Stegen eller trappan är en dålig metafor om man vill fänga avstånd i ett mångdimensionellt socialt rum. I våra studier har vi ansträngt oss att kartlägga ”horisontella” avstånd, dvs. avstånd mellan olika grupper, såsom civilingenjörer, universitetslärare, läkare, företagsledare, som kan besitta tillgångar av jämförbar omfattning men av olika slag. På så vis undviker vi att latinlektorns barn och bilhandlarens barn hamnar i samma sociala grupp, vilket vore vilseledande ur utbildningssociologiskt perspektiv eftersom deras utbildningsstrategier torde vara olikartade. I de register vi byggt upp skiljer vi mellan upp till 111 social grupper (läkarbarn, företagsledarbarn, civilingenjörsbarn etc), i den statistiska bearbetningen oftast aggregerade till 35 grupper.

² Vi nöjer oss här med att hänvisa till Robert Erikson & Jan O. Jonsson, *Ursprung och utbildning – social snedrekrytering till högre studier*, SOU 1993:85, som på högskolans område varit den mest tongivande undersökningen på senare år och vars kategoriseringsprinciper återkommit i åtskilliga andra studier, exempelvis i Jan-Eric Gustafsson et al., ”Prestationer och prestationsskillnader i 1990-talets skola” pp. 135–211 i *Välfärd och skola*, antologi från Kommittén Välfärdsbokslut, SOU 2000:39.

³ Bland Pierre Bourdieus och hans medarbetares många arbeten av relevans i sammanhanget vill vi i första hand hänvisa till det mest omfattande verket som summerar flera decenniers utbildningssociologiska undersökningar, *La noblesse d'État. Grandes écoles et esprit de corps*, Les Éditions de Minuit, Paris 1989.

När vi framställer ”kartor” över polariteter och hierarkier inom det svenska högskolefältet strävar vi således efter att så långt som möjligt göra rättvisa åt skillnaderna både mellan utbildningar och mellan sociala grupper.

4. Genomförande: två delstudier

Två större delstudier planeras. Den första syftar till att åstadkomma ”kartor” över polariteter och hierarkier inom det svenska högskolefältet under 1990-talet. I den andra delstudien, som skall genomföras åren 2002-2003 (med tyngdpunkt på år 2003), ämnar vi främst undersöka dels hur vissa utbildningsinstitutioner bär sig åt för att rekrytera studenter, men också vissa aspekter av skillnaderna mellan sociala grupper när deras barn väljer utbildning och använder sig av utbildning.

Dessa två delstudier förutsätter varandra. Den första, dvs. karteringen av högskolefältet, gör det möjligt att med ledning av deras plats på ”kartan” välja ut de institutioner vilkas rekryteringsstrategier skall undersökas och att tolka resultaten. Den andra delstudien behövs som komplement och korrektiv till den första delstudiens fågelperspektiv. Dessutom är den första delstudien - med nödvändighet, eftersom det tar tid innan registerdata blir tillgängliga - av ”historisk karaktär” eftersom den gäller förhållanden under loppet av 1990-talet, medan den andra delstudien gäller aktuella förhållanden. Vi får således möjlighet att spåra utvecklingen under en tioårsperiod fram till situationen 2002-2003.

Delstudie I: Kartering av högskolefältet under 1990-talet

Den första delstudien syftar till att åstadkomma ”kartor” över polariteter och hierarkier inom det svenska högskolefältet under 1990-talet. För det ändamålet kommer ett befintligt totalregister över samtliga studenter i den svenska högskolan under perioden 1993-1999 att utnyttjas.⁴ Uppgifterna om studenternas sociala ursprung och uppväxtvillkor, skolframgång, kön, nationella härkomst etc. används som indikatorer för att karaktärisera skilda utbildningsinriktningar vid olika lärosäten. Karteringen kommer således att bygga på information om vilka studenter som befolkar vilka utbildningsinriktningar.

I tidigare studier har vi genomfört statistiska analyser av den svenska högskolefältet i slutet av 1970-talet och mitten av 1980-talet (Broady & Palme 1992a; 1992b). I den nu föreslagna studien avser vi att studera utvecklingen under de senaste tio åren. Det finns flera vinster med att analysera högskolan som ett fält i Bourdieus mening, dvs. som ett system av relationer mellan utbildningsinstitutioner. En vinst är att hierarkier och skillnader mellan utbildningsområden, ämnen och program och lärosäten kan kartläggas. En annan vinst är att metoden tillåter studier av delfält, exempelvis ekonomiska utbildningar tagna för sig, tekniska för sig, humanistiska för sig, lärarutbildningar för sig. En tredje vinst med den korrespondensanalytiska metod vi använder är att det blir möjligt att variera urval av individer och variabler och olika klassificeringsscheman. Eftersom vi använder data om studenterna för att karaktärisera olika utbildningar kan vi laborera med olika sätt att klassificera socialt ursprung där variabler som studenternas föräldrars yrke, utbildning, boendeförhållanden, inkomst, samt studenternas egna skolmässiga framgångar, nationella härkomst och könstillhörighet används i skilda kombinationer för att konstruera fältet. Ytterligare ett steg i analysen är att lägga in variabler som karakteriserar lärosätena och utbildningarna och varav åtskilliga kan hämtas från Högskoleverkets databaser. Därmed kan information om antal disputerade lärare, ekonomiska resurser (storlek på fasta forskningsresurser, typ och storlek av externa bidrag, etc.), anciennitet, forskningsproduktion, internationella kontakter tillfogas analyserna för att skapa ännu bättre förståelse för avståndet mellan olika slag av utbildningar.

Vidare avser vi att följa utvecklingen över tid genom att genomföra separata analyser för varje år från 1993 till 1999. Därmed kan vi dels pröva stabiliteten i resultaten, dels analysera förändringar. Det senare är av särskilt intresse när det gäller nya utbildningar – vilka positioner intar dessa och

⁴ Registret innehåller även bl.a. uppgifter från Folk- och bostadsräkningarna 1980, 1985 och 1990 om föräldrarnas yrken, invandrarstatus, utbildning, inkomst och boende, samt uppgifter om linje och betyg m.m. från ett antal gymnasierregister. För en beskrivning av registret se <http://www.skeptron.ilu.uu.se/broadys/sec/sec-reg.htm>.

vilka förändringar och tendenser kan spåras? En ytterligare möjlighet är att analysera hur ämnen och institutioner förhåller sig till varandra som genomgångsstationer i studenternas utbildningsbanor. Vilka utbildningar utgör nybörjarämnena, vilka utgör avslutningsämnena, och för vilka grupper av studenter? Förhållanden mellan ämnen skall även studeras utifrån hur olika grupper bland studenterna kombinerar dem, och hur studenterna vid olika program (tekniska kontra ekonomiska etc.) kompletterar med kurser i helt andra ämnen.

Delstudiens huvudfrågor är:

- Vilka polariteter och hierarkier framträder inom det svenska högskolefältet om vi för att karaktärisera utbildningarnas och lärosätenas positioner utnyttjar information om studenternas kön, ålder, föräldrarnas yrken, inkomst, utbildning, invandrarbakgrund, och studenternas egna tidigare studieinvesteringar?
- Vilken utveckling av denna struktur kan spåras under 1990-talet? Vilka förändringar har skett sedan våra tidigare undersökningar av situationen i slutet av 1970-talet och i mitten av 1980-talet? Har de utbildning som tidigare intagit fältets dominerande positioner (prestigefyllda utbildningsinriktningar vid de etablerade universiteten och fackhögskolorna) befast sin ställning under 1990-talet eller har de tidigare dominerade utbildningarna lyckats flytta fram sina positioner?
- Har inrättandet av nya typer av utbildningar ruckat på den tidigare strukturen? Vilka rekryteringsmässiga konsekvenser har exempelvis inrättandet av Södertörns högskola fått för övriga lärosäten i Stockholmsregionen? Hur påverkar de allt vanligare internationellt orienterade eller de uttalat tvärvetenskapliga utbildningarna den samlade strukturen?

Delstudie II: Lärosätenas rekryteringsstrategier och de sociala gruppernas utbildningsstrategier

I den andra delstudien, som skall genomföras åren 2002 och 2003 (mest intensivt under 2003), ämnar vi undersöka dels hur vissa utbildningsinstitutioner bär sig åt för att rekrytera studenter, dels hur sociala grupper skiljer sig åt när deras barn väljer utbildning och använder sig av utbildning. Här skall kvalitativa metoder användas, främst intervjuer med studenter, lärare och administratörer men även observationer samt analyser av dokument. Vi ämnar, med ledning av den nyss nämnda karteringen av högskolefältet, välja ut vissa utbildningar i teknik, ekonomi och humaniora samt lärarutbildningar, eftersom dessa representerar intressanta polariteter inom högskolefältet och eftersom vi från tidigare studier besitter en del kännedom om hur de utvecklats. Urvalet skall ske för fånga kontraster (dominerade kontra dominerade lärosäten, etablerade universitet kontra nya högskolor, etc.). Särskilt intressanta är utbildningar som intar de mest dominerande positionerna inom sitt subfält, utbildningar som beskriver stigande banor samt utbildningar som förefaller hamna på efterkälken. En annan intressant kategori är nyetablerade ämnen och institutioner.

I analysen av rekryteringsstrategierna kommer vi att fästa vikt vid att spåra skillnader mellan de tillgångar som olika lärosäten och utbildningar förfogar över. Dessa kan vara av skiftande slag. Välrenommerad forskning, som ger starkt symboliskt kapital i den akademiska världen, attraherar vissa studenter. Ärevärdiga lärosäten kan framhäva sin anciennitet. Men andra studenter lockas mer av en utbildning som förfaller framtidsinriktad och somliga högskolor framhäver snarare sin modernitet. Det geografiska läget har betydelse, exempelvis storstad kontra utpräglad universitetsort. Andra viktiga tillgångar är ett välutvecklat kårliv, internationella kontakter (utbytesavtal, forskningsnätverk, tillgång till internationella föreläsare, etc.), liksom nationella eller regionala kontaktnät som lärare, forskare, administratörer och studentorganisationer besitter. För vissa institutioner är relationerna till näringslivet av yttersta vikt, främst kanske som ett löfte om attraktiva arbetsmöjligheter efter studierna. Man får inte heller glömma att studenterna i sig utgör en tillgång för utbildningsinstitutionen. Tillgången på socialt och/eller skolmässigt selekterade studenter kan ge utbildningen konkurrensfördelar beträffande rekryteringen av nya studenter, möjligheter att rekrytera och behålla lärare, återväxten bland forskande personal, eller kontaktnät med sociala fält.

Vid ett urval utbildningar ämnar vi genomföra serier med intervjuer med såväl studenter som lärare och administratörer. Analyserna skall ske i två steg, först en inventering av vilka slag av tillgångar som utbildningsinstitutionerna förfogar över, därefter analyser av vilket bruk de gör av dessa tillgångar. Här måste dominansförhållandena inom fältet av högre utbildningar beaktas. Kan de dominerande utbildningarna avgöra kriterierna för hur excellens definieras? Hur förhåller sig i så fall institutioner som enligt samma kriterier besitter otillräckliga tillgångar? Vilka strider utkämpas mellan dels de dominerade och de dominerande lärosätena, dels de dominerande utbildningarna sinsemellan? Beträffande de sociala gruppernas utbildningsstrategier kommer vi att fokusera de studenter som läser vid utbildningsinstitutionerna som ingår i vårt urval. Finns det skillnader mellan hur olika grupper studenter – med olika slags socialt ursprung, av olika kön och med olika geografiskt ursprung – vid en och samma utbildning förhåller sig till denna utbildning? En viss tonvikt ska läggas på intervjuer med dels studerande som enligt våra statistiska data är ”typiska” för utbildningen i fråga, dels studerande som är ”atypiska” (exempelvis arbetarbarn på prestigefulla utbildningar, kvinnor på mansdominerade utbildningar). Vidare vill vi förstå förhållandet mellan utbildningsinstitutionernas rekryteringsstrategier å ena sidan och studenternas utbildningsstrategier å den andra. Hur har studenterna fått information om utbildningen, stämmer förhandsinformationen med deras upplevelse av utbildningen, vilka krav ställer studenterna själv på en bra utbildning? Det finns också skäl att jämföra de tillgångar studenterna har med i bagaget med de tillgångar som utbildningsinstitutionerna besitter. Föreligger här överensstämmelser så att vissa utbildningar attraherar exempelvis studenter som är väl försedda med nedärvt kulturellt kapital? (Resultaten av sådana undersökningar är inte självklara. Vi har tidigare funnit att utbildningar som Teknisk fysik lockar kulturellt bemedlade grupperns barn.)

Tre slag av empiriska underlag skall ligga till grund för delstudien:

- Intervjuer med studenter från ett urval utbildningar för att kartlägga studenternas tillgångar, deras hållning till sin utbildning, samt relationen till utbildningsinstitutionernas rekryteringsstrategier.
- Intervjuer med lärare, forskare och administratörer vid vissa lärosäten och utbildningsinstitutioner, samt med administratörer på Högskoleverket, Verket för högskoleservice och Utbildningsdepartementet.
- Skriftliga källor från högskolorna såsom årsrapporter, presentations- och informationsmaterial, monografier, festskrifter, opublicerad statistik. En hel del därav finns tillgängligt på Högskoleverket, annat skall insamlas lokalt.

5. Genusaspekter

Ur utbildningssociologiskt perspektiv är kön en synnerligen betydelsefull egenskap. Det finns rik tillgång till registerdata om könsfördelningen inom den högre utbildningen. Vi vet exempelvis att andel kvinnor i grundutbildningen varit närmast konstant under de senaste två decennierna (ca 57 %). Samtidigt har det dock skett förskjutningar mellan ämnesinriktningarna. Under 1990-talet har exempelvis kvinnornas andel ökat inom naturvetenskapliga och tekniska utbildningar. Det här föreslagna projektet syftar dock till mer precisa analyser av hur högskolan struktureras efter kön. Vi måste ställa oss frågor som: På *vilka* tekniska och naturvetenskapliga utbildningar och högskolor ökar kvinnors andelar av studenterna? Är de traditionella prestigeutbildningarna såsom ekonomi vid Handelshögskolan, teknisk fysik vid KTH eller juridik vid Stockholms universitet fortfarande manliga bastioner? Och *vilka* är de kvinnor som erövrar åtråvärda utbildningsplatser? För att hantera den senare frågan krävs att vi inte stannar vid könstillhörigheten som sådan utan går vidare till att fråga t.ex. hur läkardöttrar, läkarsöner, lantbrukardöttrar, lantbrukarsöner etc. fördelar sig på olika utbildningar och lärosäten.

6. Etiska aspekter

Det dataregister över samtliga studerande i svensk högskola 1993-1999 som Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi förfogar över är prövat och godkänt av Datainspektionen. Vi kommer inte att redovisa resultat som medger identifiering av enskilda individer. Detta gäller även för rapportering av intervjumaterial (undantaget administratörer och andra som har i uppgift att besvara frågor om utbildning). Vi kommer i övrigt att följa etikanvisningarna från HSFR.

[---]

8. Medarbetare, Institutionsplacering, samarbetspartners och internationella kontakter

Projektet förläggs till Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi, ILU, Uppsala universitet. För information om denna forskningsgrupp, se <http://www.skeptron.ilu.uu.se/broadly/sec/>.

Projektledare är Donald Broady. De fyra övriga medarbetarna är f.n. doktorander, men Jonas Gustafsson och Elisabeth Hultqvist skall avlägga doktorsexamen hösten 2001, Mikael Palme om något år och Mikael Börjesson år 2003.

Vi ämnar bygga vidare på tidigare samverkan med flera svenska forskargrupper med närliggande intressen:

- Ulf P. Lundgrens nyligen etablerade utbildningspolitiska forskargrupp vid Institutionen för lärarutbildning, Uppsala universitet;
- Sverker Lindblads forskargrupp UPP (Utbildning, Profession, Praktik) vid Pedagogiska institutionen, Uppsala universitet;
- Jan-Eric Gustafssons forskargrupp vid Pedagogiska institutionen, Göteborgs universitet, som besitter gedigen kunskap om behandling och analys av omfattande dataregister över bland annat gymnasieelever och högskolestudenter;
- Enheten för pedagogisk mätning vid Umeå universitet.

Vidare kommer det föreslagna projektet att knytas till två forskarnätverk:

- Det internationella forskarnätverket "Formation des élites et internationalisation de la culture", som leds av Donald Broady och Monique de Saint-Martin, École des Hautes Études en Sciences Sociales, Paris. Det konstituerades under ett kollokvium i Stockholm i september 1993.⁵ Tonvikten ligger vid komparativa studier av elitrekrytering, dvs. frågor kring hur toppskikten inom företag, förvaltningar, politiska partier, kulturliv, organisationer etc. formas och utväljs i skilda länder, framför allt i Europa. I nätverket ingår forskare från Algeriet, Belgien, Brasilien, Bulgarien, England, Finland, Frankrike, Grekland, Holland, Italien, Marocko, Norge, Portugal, Rumänien, Ryssland, Schweiz, Senegal, Storbritannien, Sverige, Tyskland och Ungern. En konferens "Formation des élites et culture transnationale" anordnades i Moskva 27—29 april 1996 som behandlade eliternas reproduktions- och konverteringsstrategier i en rad länder, med tonvikt vid jämförelser mellan den aktuella utvecklingen, särskilt transnationaliseringstendenser, i länder i östra och västra Europa.⁶ Nätverket medverkade även i att arrangera konferensen "Etat et acteurs émergents en Afrique", Maison des Sciences de l'Homme, Paris, 16-18 november 2000.

⁵ *Les élites : formation, reconversion, internationalisation* (éd. D. Broady, M. de Saint Martin, M. Palme).

Paris/Stockholm: CSEC, École des Hautes Études en Sciences Sociales/FUKS, Lärarhögskolan, 1995, 212 s.

⁶ *Formation des élites. Colloque de Moscou 27-29 avril 1996* (éd. D. Broady, N. Chmatko, M. de Saint Martin).

Paris/Uppsala: CSEC, École des Hautes Études en Sciences Sociales/SEC, ILU, Université d'Uppsala, 1997, 385 s.

- Ett nordiskt nätverk Studier av fält, som koordineras av Donald Broady. Deltagare är bland andra de forskare och doktorander som medverkar i en samlingsvolym⁷.

9. Tidsplan

Projektet beräknas starta 2002-01-01 och avslutas 2004-12-31

År 2002	Bearbetning och komplettering av statistiskt material, provintervjuer, insamling av dokument.
År 2003	Analys av statistiskt material, genomförande av intervjuer, fortsatt insamling av dokument.
År 2004	Bearbetning av intervjuer, analys av annat material, rapportskrivande.

10. Referenser

- Bourdieu, Pierre (1989), *La noblesse d'État. Grandes écoles et esprit de corps*, Les Éditions de Minuit, Paris.
- Broady, Donald & Mikael Palme (1992a), "Le champ des formations de l'enseignement supérieur en Suède – bilan de recherche", pp. 1 – 19 i Monique de Saint Martin och Mihai D. Gheorghiu (éd.): *Les institutions de formation des cadres dirigeants. Étude comparée*. Paris: Maison des sciences de l'homme, Centre de sociologie européenne, Centre de sociologie de l'éducation et de la culture.
- Broady, Donald & Mikael Palme (1992b), *Högskolan som fält och studenternas livsbanor*, Rapporter från Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi nr 1.
- Broady, Donald, Barbro Berg & Mikael Palme (1995), "L'enseignement secondaire et l'enseignement supérieur en Suède face à l'internationalisation", pp. 148—163 i Donald Broady, Monique de Saint Martin och Mikael Palme (éd.), *Les élites : formation, reconversion, internationalisation*. Paris: CSEC, École des Hautes Études en Sciences Sociales / Stockholm: FUKS, Lärarhögskolan.
- Broady, Donald, Ingrid Heyman & Mikael Palme (1997), "Le capital culturel contesté ? Étude de quatre lycées de Stockholm", pp. 175-211 i *Formation des élites et culture transnational. Colloque de Moscou 27-29 avril 1996* (éd. Donald Broady, Natalia Chmatko & Monique de Saint Martin). Paris/Uppsala: CSEC, École des Hautes Études en Sciences Sociales/SEC, ILU, Université d'Uppsala.
- Broady, Donald, Mats B. Andersson, Mikael Börjesson, Jonas Gustafsson, Elisabeth Hultqvist, Mikael Palme (2000), "Skolan under 1990-talet. Sociala förutsättningar och utbildningsstrategier" pp. 5-133 i *SOU 2000:39, Valfärd och skola. Antologi från Kommittén Valfärdsbokslut*, Stockholm.
- Erikson, Robert & Jan O. Jonsson (1993), *Ursprung och utbildning – social snedrekrytering till högre studier*, SOU 1993:85.
- Gustafsson, Jan-Eric, et al. (2000), "Prestationer och prestationsskillnader i 1990-talets skola" pp. 135–211 i *SOU 2000:39, Valfärd och skola. Antologi från Kommittén Valfärdsbokslut*, Stockholm.
- Högskoleverket (1996), *Årsrapport för universitet och högskolor 1994/95*, Högskoleverkets rapportserie 1996:8 R.

⁷ *Kulturens fält*, red. D. Broady, Daidalos, Göteborg, 1998, 476 s. Antologin illustrerar hur fältbegreppet på sistone prövats i främst avhandlingsarbeten ägnade det litterära fältet (Bo G. Ekelund, Staffan Ericson, David Gedin, Eva Lilja, Bo Peterson, Erik Peurell, Petra Söderlund), konstfältet (Barbro Andersson, Johan Ericstam), det religiösa fältet (Ulf Borelius), utbildningsfältet (Jonas Gustafsson, Annika Ullman), arkitekturens fält (Niels Albertsen), dansens fält (Helena Wulff), det intellektuella fältet (Niilo Kauppi, Keijo Rahkonen, J.P. Roos, Anna Rotkirch), det akademiska fältet (Ingrid Heyman, Anna Nordenstam).

Högskoleverket (1999), *Årsrapport för universitet och högskolor 1998*, Högskoleverkets rapportserie 1999:11R.
Högskoleverket (2000), *Årsrapport för universitet och högskolor 1999*.
SCB (1995), *Utbildningsstatistisk årsbok 1995*, SCB 1995.
SCB (1999), *Utbildningsstatistisk årsbok 1999*, SCB 1999.

Bilaga: Internationellt samarbete

För det här föreslagna projektet är kontakterna med franska samhällsvetare viktigast eftersom vi ämnar använda metoder som utvecklats av Pierre Bourdieu och hans medarbetare. Dessutom har det föreslagna projektet en hel del beröringspunkter med pågående Bourdieu-inspirerad forskning i många länder, vilket innebär komparativa möjligheter som vi skall ta tillvara.

Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi har sedan början av 1980-talet haft åtskillig samverkan med Bourdieu och hans medarbetare vid Centre de sociologie de l'éducation et de la culture, École des hautes études en sciences sociales, samt med Centre de sociologie européenne, Collège de France. Många av gruppens svenska medarbetare har vistats vid dessa centra kortare och längre perioder.

Vi har till Sverige för gästföreläsningar och seminariedeltagande, inbjudit forskare från de ovan nämnda miljöerna: Francine Muel-Dreyfus (nov 1986), Pierre Bourdieu (maj 1987), Monique Pinçon-Charlot (maj 1988), Michel Pinçon (maj 1988), Marie-Ange Schiltz (juni 1988), Monique de Saint Martin (maj 1989), Victor Karady (maj 1989), Johan Heilbron (maj 1989), Henry Rouanet (maj 1989), Brigitte Le Roux (maj 1989), Jean-Louis Fabiani (febr 1990), Monique de Saint-Martin (sept 1993), Jean-Christophe Dontevieux (sept 1993), Mihai Gheorghiu (sept 1993), Odile Henry (sept 1993), Victor Karady (sept 1993), Rémi Lenoir (sept 1993), Maria Vasconcellos (sept 1993), Piero Colla (dec 1993), Monique Pinçon-Charlot (nov—dec 1994), Michel Pinçon (nov—dec 1994), Loïc J.D. Wacquant (maj—juni 1995), Gisèle Sapiro (sept 1995, mars 2001), Monique de Saint-Martin (april 1996), Ann-Catherine Wagner (maj 1997), Piero Colla (juni 1997), Louis Pinto (juni 1997), Frédéric Lebaron (dec 1997), Christophe Charle (sept 1998).

Donald Broady ledde under 1990-talet från svensk sida tills. m. Ulf Jonsson ett förhållandevis omfattande fransk-svenskt forskar- och doktorandutbytesprogram, finansierat inom ramen för regeringens särskilda anslag till "samarbete med utländska elituniversitet".

Ett forum för samarbete med Bourdieu-inspirerade forskare även utanför Frankrike är ett internationellt forskarnätverk "Formation des élites et internationalisation de la culture" med deltagare från 21 länder som Donald Broady från starten 1993 leder tills. m. Monique de Saint-Martin, EHESS[...].

Gymnasieskolan som konkurrensfält

Forskningsprogram, 31 augusti 2001

Donald Broady

Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi

ILU, Uppsala universitet, Box 2136, 750 02 Uppsala

E-post broady@nada.kth.se, URL <http://www.skeptron.ilu.uu.se/broady/sec/>

Sammanfattning

Den svenska gymnasieskolan genomgår för närvarande en anmärkningsvärd omvandling i och med den allt mer uttalade profileringen inom den kommunala skolan, den ökande andelen fristående skolor och ändrade antagningssystem såsom när gymnasieplatser i Stockholm fördelas efter grundskolebetyg oavsett bostadsadress. I synnerhet i storstäder och universitetsstäder har detta lett till ett mer heterogent utbildningsutbud och mer markerade skillnader i den sociala rekryteringen till olika slag av utbildningar och skolor. Tendensen förefaller att vara alltmer separerade utbildningsvägar för skilda sociala grupper. Våra tidigare studier av utvecklingen under 1990-talet tyder på att det inte i första hand är den s.k. sociala snedrekryteringen, dvs. differentieringen i "lodrät" riktning mellan överklassen och lägre klasser, som ökar. Den avgörande förändringen tycks i stället vara att differentieringen skärps i "vågrät" riktning, vilket innebär att *skilda* slag av eliter får lättare att finna vägar som passar just deras barn.

Det är angeläget att följa den pågående omvandlingen. Hurdan är egentligen den sociala rekryteringen till de fristående skolorna i jämförelse med de kommunala? Vad innebär det att exempelvis hela Stockholms kommun blivit en enda utbildningsmarknad där formellt endast betyg skall räknas men där ändå sociala och kulturella faktorer spelar in i valen av gymnasieutbildning? Blir resultatet ökade sociala klyftor med renodlade elitutbildningar i innerstaden och de norra förorterna och problemtyngda skolor i de södra och sydvästra förorterna? Eller innebär tvärtom slopandet av närhetsprincipen att studiemotiverade barn med blygsamt socialt ursprung konkurrerar ut barn ur familjer som tidigare haft monopol på de mest eftersökta skolorna? Tränger flickor, som i genomsnitt har högre grundskolebetyg, ut pojkarna från vissa elitutbildningar? Hur fördelar sig elever med olika slag av invandrarbakgrund på skilda utbildningsvägar? Vad utmärker rekryteringen till det nya teknikprogrammet och vilken är dess position i hierarkin av gymnasieprogram? Vilka mönster finns i rekryteringen av lärare och deras mobilitet, föreligger härvidlag skillnader mellan olika slags gymnasieskolor? Projektet "Gymnasieskolan som konkurrensfält" skall behandla sådana frågor i tre slag av studier: översiktliga studier av elevrekryteringen till kommunala och fristående gymnasieskolor, program och grenar i hela riket, fördjupade studier av utvecklingen i de tre regionerna Stockholm, Uppsala och Gävle, samt pilotstudier av lärarkårens sammansättning och mobilitet i de tre nämnda regionerna.

Existerande register med data (kön, socialt ursprung, nationell härkomst, betygsprestationer i grundskolan m.m.) om svenska gymnasieelever under 1990-talet skall, jämte annat redan insamlat material, användas för att spåra den utveckling som lett fram till dagens förhållanden. Ett nytt register med data om samtliga gymnasieelever åren 2000-2002 skall upprättas för analyser av vad som karaktäriserar ungdomar som dessa år befinner sig på skilda slag av utbildningar. Dessutom skall ett register över lärare i gymnasieskolan åren 1990-2001 upprättas och pilotstudier av lärarkårens sammansättning och mobilitet skall genomföras.

Intervjuer med elever, lärare och administratörer i de tre regionerna skall komplettera registeranalyserna.

Vad gäller metod är projektet inspirerat av Pierre Bourdieus kultursociologi. Begrepp som kapital och fält kommer att utnyttjas som forskningsverktyg. Stort intresse kommer att ägnas åt vilka slags tillgångar (kulturellt kapital, ekonomiskt kapital, socialt kapital, skolkapital etc) eleverna har i bagaget, samt hur gymnasieskolan är strukturerad som ett konkurrensfält där skilda utbildningsinriktningar intar olika positioner. I analyserna av de olika utbildningsinriktningarna och polariteterna och hierarkierna dem emellan ämnar vi framför allt utgå från vilka slags elever och lärare de rekryterar.

Projektet genomföres som en samverkan mellan forskare vid Uppsala universitet, Högskolan i Gävle och Lärarhögskolan i Stockholm.

1. Inledning

Den svenska gymnasieskolan undergick omfattande förändringar under 1990-talet. Det gamla linjesystemet ersattes i och med 1991 års gymnasiereform av två studieförberedande och fjorton yrkesförberedande nationella program, samtliga treåriga som gav allmän behörighet till högskolestudier. Därutöver skapades det individuella programmet som ett preparandår för de elever som inte klarade av de ökade teoretiska kraven i den nya gymnasieskolan, samt det specialutformade programmet som var ämnat att möta lokala behov. De flesta programmen omfattade ett antal nationella grenar men det gavs även utrymme för skolorna att skapa lokala grenar och profilerade utbildningar. Parallellt med införandet av den nya gymnasieskolan förbättrades villkoren för att driva fristående skolor, vilket resulterat i ett ständigt ökande antal friskolor som kommit att utbilda en allt större andel av eleverna. Decentraliseringen har givit gymnasieskolorna större befogenheter att utforma utbildningsutbudet och kommunerna ökade möjligheter att bestämma villkoren för skolorna och antagningsförfarandet. Vidare skiljer sig kommunerna åt i hanteringen av relationen mellan friskolorna och de kommunala skolorna.

Vi har haft tillfälle att samla material som ger besked om på vilka gymnasieutbildningar olika elevgrupper (elever av olika kön, socialt ursprung och nationell härkomst samt med varierande betygmässiga framgångar i grundskolan) hamnade under loppet av 1990-talet. Den s.k. sociala snedrekryteringen låg i slutet av 1990-talet på samma nivå som vid 1980-talets slut (efter en temporär minskning vid decenniets mitt), men i andra avseenden ökade differentieringen. Det naturvetenskapliga programmets naturvetenskapliga gren fick allt mer karaktär av en elitutbildning, eftersom den attraherade både en allt större andel elever med högt socialt ursprung och en allt större andel elever med höga grundskolebetyg (vilket inte är alldeles samma sak). Samtidigt tappade det samhällsvetenskapliga programmet och i synnerhet dess samhällsvetenskapliga gren mark och erhöll en alltmer heterogen elevsammansättning. Den ökade profileringen i form av lokala grenar av nationella program och expansion av friskolor tycks framför allt ha utnyttjats av olika elitgrupper. Gymnasieskolan som helhet blev mer heterogen medan de enskilda skolorna och i synnerhet programmen och grenarna på skilda skolor i många fall tenderade att bli mer homogena beträffande elevrekrytering. Bland ungdomarna hårdnade kampen om de mest eftertraktade gymnasieplatserna, liksom om platserna i högskolan vilka visserligen blev fler under 1990-talet men söktrycket ökade ännu mer. Samtidigt skärptes konkurrensen skolorna emellan när det gäller att attrahera de mest åtråvärda eleverna och lärarna.

Från år 2000 har förändringarna fortsatt i rask takt och, som det förefaller, i hög grad i samma riktning. Friskolorna ökar ytterligare i antal. Profilerade utbildningar blir allt populärare. Men även nyheter har introducerats från och med år 2000, såsom att kommunernas antagningssystem blir mer varierade och att ett nytt nationellt program tillkommit, det tekniska.

Med tanke på den snabba förändringstakten är det ytterst angeläget att brukbart material samlas in medan tid är och att den just nu pågående utvecklingen analyseras. Inom projektet "Gymnasieskolan som konkurrensfält" ämnar vi undersöka om tendenserna håller i sig, om utvecklingen bryts i några avseenden och om något nytt är på väg att hända. Samtidigt får vi anledning att återvända till våra tidigare insamlade data, som jämförelsematerial, för att förstå utvecklingen under en längre period och för att eventuellt ompröva vissa av våra tidigare slutsatser.

2. Egen tidigare forskning

Inom aktuell svensk forskning om gymnasieskolan är stora riksomfattande material som ger en överblick över mönstren i rekryteringen till gymnasieskolan alltför sällsynta. Från Skolverket finns en del redovisningar, och Jan-Eric Gustafssons forskningsgrupp vid Pedagogiska institutionen, Göteborgs universitet utnyttjar stora register.¹

Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi har sedan början av 1990-talet genomfört en rad utbildningssociologiska studier av gymnasieskolan², nu senast en studie för Kommittén Välfärdsboksutslut³. Det främsta syftet har varit att kartlägga gymnasieskolan som ”fält av institutioner” i Pierre Bourdieus mening.⁴ Vi har med andra ord strävat efter att förstå gymnasieskolan som ett system av relationer mellan olika slag av utbildningar, var och en definierad främst av sin särskilda profil vad gäller elevrekrytering.

För detta ändamål har ett flertal totalregister över elever i svensk gymnasieskola upprättats. I dessa register finns uppgifter om samtliga svenska gymnasieelever i vissa årskurser vid fyra tidpunkter (läsåren 1988/89, 1994/95, 1997/98 och 1998/99⁵), om deras väg genom skolsystemet, deras grundskolebetyg, val av gymnasielinje, boende, faders och moderns yrke, familjens inkomst, invandrarsstatus och så vidare.⁶ I konstruktionen av registren har vi strävat efter att undvika endimensionella kategoriseringar av det sociala ursprunget (av typ socialgrupp 1, 2, 3). Registren tillåter oss att hålla isär upp till 111 sociala grupper, såsom läkarbarn, civilingenjörsbarn, lantbrukarbarn etc. Dessutom har vi tillfört uppgifter om kön, uppväxtförhållanden, grundskolebetyg, etnisk tillhörighet etc.

På motsvarande sätt har vi arbetat med utbildningarna i avsikt att undvika förenklade endimensionella uppdelningar av typ yrkes- versus studieförberedande program. Vi har således vinnlagt oss om att särskilja olika grenar och lokala varianter, och dessutom i analyser av regioner – hittills främst Stockholmsregionen – att hålla isär utbildningar på enskilda skolor. Utan en sådan precis analys blir det omöjligt att förstå sociala gruppers utbildningsstrategier.

Vidare har vi med hjälp av enkäter och intervjuer skaffat information om gymnasieelevers studievanor, fritidsintressen, smak, livsstil, boende och uppväxtförhållanden. Det främsta syftet har varit att finna indikatorer på elevernas tillgångar (sociala, kulturella, ekonomiska, transnationella, etc.). Ambitionen har varit att förstå betingelserna för mötet mellan å ena sidan vad eleverna har i bagaget, å andra sidan det liv som levs i skolan och de krav som där ställs. Även lärare och administratörer har intervjuats.

¹ Se exempelvis Skolverket, *Elevströmmarna till, från och inom gymnasieskolan. En studie fokuserad på nybörjarna i gymnasieskolan 1993, 1994 och 1995*, Skolverket, PM 1999, och Skolverket & Högskoleverket, *Hur gick det sedan? Avnämarna av gymnasieskolan och av högskolans grundutbildning*, Skolverkets rapport nr 168, Högskoleverkets rapportserie 1999:7 R, Skolverket och Högskoleverket 1999; samt Jan-Eric Gustafsson et al., ”Prestationer och prestationsskillnader i 1990-talets skola” pp. 135–211 i *Välfärd och skola*, SOU 2000:39.

² Bl.a. projekten ”Gymnasieskolan och det kulturella kapitalet”, juli 1992 till juni 1995, samt ”Den svenska gymnasieskolan i det nya Europa. Transnationella inslag i utbildningsinstitutionernas fält och elevernas levnadsbanor”, januari 1996 till december 1998, båda finansierade av Skolverket.

³ Se D. Broady et al., ”Skolan under 1990-talet. Sociala förutsättningar och utbildningsstrategier”, s. 5-133 i SOU 2000:39, *Välfärd och skola*. Inledningen tillgänglig som <http://www.skeptron.ilu.uu.se/broad/sec/sec-27-inledn.html>; en populär presentation är D. Broady, ”Gymnasieskolan och eliterna”, *Pedagogiska Magasinet*, nr 2 2001, pp. 56-61.

⁴ Den mest syntetiska framställningen av Bourdieu och hans medarbetares analyser av det franska fältet av utbildningsinstitutioner är P. Bourdieu, *La noblesse d'État. Grandes écoles et esprit de corps*. Paris: Minuit, 1989.

⁵ Läsåren 1997/98 och 1998/99 ingår i samma register och är sammankopplade på individnivå, vilket möjliggör studier av övergångar från en årskurs till en annan.

⁶ För en beskrivning av våra register över samtliga svenska gymnasieelever i vissa årskurser läsåren 1988/89, 1994/95, 1997/98 och 1998/99 se <http://www.skeptron.ilu.uu.se/broad/sec/010428-secreg2-gy.doc>. Även publicerad i SOU 2000:39.

3. Centrala frågor...

Jag skall nedan beskriva det planerade projektets centrala frågor med utgångspunkt i några resultat från våra tidigare studier av utvecklingen under 1990-talet.⁷

3.1 ...för delstudier på nationell nivå

Ökade sociala skillnader?

Vi har funnit att de sociala skillnaderna ökade under 1990-talet. Men det är inte den s.k. sociala snedrekryteringen i gängse mening som ökat. Med social snedrekrytering brukar man mena att barn från högre samhällsklasser oftare tar sig in på teoretiska gymnasieprogram eller högre utbildning i jämförelse med barn från lägre samhällsklasser. Härvidlag har vi inte funnit några nämnvärda förändringar i slutet av 1990-talet jämfört med tio år tidigare. Arbetarbarnens chanser att ta sig uppåt i utbildningssystemet är ungefärligen desamma.

Nej, det är andra slag av sociala skillnader som ökat under loppet av 1990-talet. De viktiga förändringarna gäller relationer i "vågrät" riktning, mellan sociala grupper (och utbildningsinstitutioner) som kan besitta samma mått av tillgångar men av olika slag. Olika slags eliter har fått bättre möjligheter att hitta vägar genom utbildningssystemet anpassade för just deras barn. Särskilt storstadsregionerna och universitetsorterna erbjuder ett allt mer varierat utbud av skolor av olika karaktär, profilprogram, lokala grenar, individuellt utformade kurskombinationer, etc. Somliga utbildningsvägar är som gjorda för näringslivets ledande skikt, andra för kulturellt bemedlade grupper, åter andra passar nya framväxande eliter. För undersöka sådana "vågräta" avstånd är det nödvändigt att med tillräcklig precision särskilja olika sociala grupper.

Har samma utveckling fortsatt under början av 2000-talet? Har det ytterligare vidgade utbildningsutbudet lett till en förstärkt social differentiering?

Förändrade sociala rekryteringsmönster inom de studieförberedande utbildningarna?

Den återkommande debatten om s.k. social snedrekrytering maskerar två centrala tendenser under 1990-talet. För det första har expansionen av de studieförberedande programmen på de yrkesförberedande programmens bekostnad lett till att den s.k. sociala snedrekryteringen i större grad kommit att bli en fråga om *hur* man väljer studieförberedande program (på vilken skola, vilken gren etc). Det naturvetenskapliga programmets naturvetenskapliga gren hade mot slutet av 1990-talet befast sin ställning som den i särklass viktigaste elitutbildningen inom svensk gymnasieskola. Få elever med lägre socialt ursprung lyckades ta sig dit. För nästan alla elever med mycket höga avgångsbetyg från grundskolan (över 4,4) var naturvetenskapliga programmet och dess naturvetenskapliga gren det självklara valet. Det är intressant att notera att detta tycks vara det program där traditionella undervisningsformer med katederundervisning, faktaplugg och läxförhör är mest dominerande. Det andra stora studieförberedande programmet, det samhällsvetenskapliga programmet och framför allt dess samhällsvetenskapliga gren, hade samtidigt deklasserats socialt sett och rekryterade en betydligt mer heterogen kategori elever. Detta har medfört en alltmer svårbemästrad undervisningssituation som ofta hanterats med hjälp av individualiserad undervisning.

För det andra: om man stirrar sig blind på den s.k. sociala snedrekryteringen, dvs. skillnader i "lodrät" riktning mellan samhällsklasserna, förbiser man de ofta minst lika betydelsefulla avstånden och rörelserna i "vågrät" riktning, mellan sociala grupper som kan besitta samma mått av tillgångar men av olika slag. Denna typ av differentiering är mest påtaglig *inom* de studieförberedande programmen. Olika slags eliter har fått bättre möjligheter att hitta vägar genom utbildningssystemet anpassade för just deras barn. Det naturvetenskapliga programmets naturvetenskapliga gren har blivit en än säkrare investering för (ekonomiskt och i synnerhet kulturellt) bemedlade grupper. Här gick läsåret 1998/99 41 procent av alla läkarbarn, 37 procent av alla universitetsläraryrkesbarn och 32 procent av alla civilingenjörsbarn, att jämföras med 7 procent av barnen till okvalificerade arbetare i

⁷ Merparten av de resultat som nämns i denna forskningsplan presenteras närmare i D. Broady et. al., *op.cit.*, 2000.

produktionen. Häremot kontrasterar det samhällsvetenskapliga programmets ekonomiska gren som attraherade få barn ur de nämnda kategorierna. Endast 6 procent av barn till läkare och barn till universitetslärare återfanns på den ekonomiska grenen läsåret 1998/99. Den enda gruppen med ännu lägre andel var barn till lantarbetare, 5 procent. Däremot var åtskilliga grupper som står det privata näringslivet nära benägna att placera sina barn på ekonomisk gren. De högsta andelar återfinns bland juristbarn (20 procent), barn till högre tjänstemän i privat sektor (16 procent) och barn till företagsledare (15 procent).

Har samma utveckling fortsatt under början av 2000-talet, eller har relationer mellan och inom de studieförberedande programmens förändrats?

Förändringar inom de yrkesförberedande programmen?

Att de två studieförberedande programmen rekryterade så många elever innebar under 1990-talet att de övriga fjorton programmen tappade mark, vartill förstås bidrog att många yrkesförberedande program är dyrare för huvudmännen att driva. De är också mindre attraktiva eftersom de visserligen ger allmän behörighet för studier vid universitet och högskolor, men det räcker inte eftersom där brukar krävas särskild behörighet. Till den s.k. sociala snedrekryteringen bidrar även att elever ur lägre samhällsklasser mindre ofta än elever som har samma betyg men med bakgrund i högre samhällsklasser söker till prestigefyllda utbildningar. Beträffande förhållandet mellan könen har lågpresterande pojkar förlorat på utvecklingen under 1990-talet. Även mellan de yrkesförberedande programmen fanns markanta skillnader i social rekrytering. Såväl det estetiska programmet som mediaprogrammet attraherade betydligt större andelar kulturellt och ekonomiskt bemedlade elever än de övriga. Dessa program räknas formellt till de yrkesförberedande men är således socialt sett jämförbara med de studieförberedande. En uppgift för det planerade projektet är att ta reda på om detsamma gäller för det nytillkomna tekniska programmet.

Ett intressant särmerke för de yrkesförberedande programmen är att det är där som klyftan mellan könen är mest framträdande. Somliga domineras av flickor, andra av pojkar. De studieförberedande programmen uppvisar jämnare könsfördelning.

Även beträffande de de yrkesförberedande programmen önskar vi således följa den fortsatta utvecklingen efter sekelskiftet 2000.

Det individuella programmet

Att arbetsmarknaden för ungdomar nästan försvunnit, att de tillgängliga medlen för undervisning per elev minskat och att konkurrensen hårdnat om platser på attråvärda utbildningar har skapat problem som inte härrör ur skolan men som blivit synliga i skolans värld. Eftersom de ungdomar som har svårigheter med skolan inte är välkomna i arbetslivet, återstår i stort sett bara att på ett eller annat sätt bereda dem plats i gymnasieskolan. En stor del har sugits upp av det individuella programmet, som tillkom efter 1991 års gymnasiereform och som i slutet av 1990-talet i omfattning var det tredje största programmet, där runt var tionde gymnasieelev gick – läsåret 1998/99 mellan sex procent och tretton procent, beroende på hur man räknar. Avsikten var att det individuella programmet skulle utgöra ett slags preparandår som förbereder eleverna för något av de sexton ordinära gymnasieprogrammen. Det har fungerat tämligen väl för de elever som från grundskolan gick direkt till det individuella programmet, bland vilka 60 procent återfanns på ett ordinarie gymnasieprogram hösten därpå. Bland dem som inte kom direkt från grundskolan var andelen lägre, 26 procent, och allra lägst, knappa 11 procent, bland de invandrare som aldrig gått i svensk grundskola. Således var det individuella programmet synnerligen differentierat, och fungerade för vissa invandrargrupper inte alls som inkörsport till gymnasieskolan.

För närvarande är det individuella programmet ifrågasatt. En del av den kritik som riktas mot det är orättvis. Våra tidigare studier visar som nämnts att det individuella programmet under 1990-talet lyckades rimligt väl med att slussa en bestämd kategori elever vidare till ordinära gymnasieprogram, nämligen de elever som kom direkt från grundskolan. Det är inte förvånande att man lyckats sämre med dem som tagit andra vägar och i många fall redan misslyckats på någon av gymnasiets ordinära program, och allra sämst med att på något år förse invandrade, ofta vuxna elever som aldrig gått i

svensk grundskola med den grund som andra gymnasieprogram kräver. Det är en näst intill omöjlig uppgift.

Vi ämnar undersöka hur rekryteringen till och differentieringen inom det individuella programmet utvecklats från och med år 2000.

3.2 ... för studier på regional nivå

Mycket av det som skett och sker inom den svenska gymnasieskolan låter sig inte meningsfullt analyseras på aggregerad nationell nivå. Kommunaliseringen, den ökade profileringen, friskolornas frammarsch och de alltmer olikartade antagningssystemen gör att analyser krävs av de regionala och lokala särdragen. Vi avser att främst behandla följande problemområden.

Nya utbildningsvägar för eliterna

Det tycks som om många eliterna har vunnit på den ökade variationen inom skolväsendet. De besitter både den orienteringsförmåga som krävs för att överblicka det allt mer svåröverskådliga landskapet och de resurser de behöver för att leda sina barn in på de rätta utbildningsvägarna. I stort sett, på nationell nivå, befäste som nämnts det naturvetenskapliga programmens naturvetenskapliga gren under loppet av 1990-talet sin ställning som elitutbildningen framför andra, men lokalt har den utsatts för konkurrens från lokala varianter av det samhällsvetenskapliga programmet och från friskolor. I Stockholmsregionen rekryterade de flesta fristående gymnasieskolor en hög andel elever ur alla slags eliterna. Ett undantag var waldorfskolorna som i synnerhet appellerade till eliterna som är särskilt välförsedda med kulturellt till skillnad från ekonomiskt kapital. I takt med tillkomsten av fristående skolor på alla stadier börjar särskilda utbildningsvägar skapas genom hela skolan; uppskattningsvis en fjärdedel av eleverna i fristående grundskolor fortsatte i fristående gymnasieskolor. Eliterna med förhållandevis större mått av skolkapital visade en tendens att föredra profilerade utbildningsalternativ inom den kommunala skolan snarare än friskolor. Eliterna bosatta i en omgivning dominerad av lägre sociala skikt, låt säga i Stockholms södra förorter, kunde ändå utnyttja en närbelägen gymnasieskola genom att placera sina barn på någon socialt och undervisningsmässigt selektiv lokal gren.

Så tedde sig situationen under 1990-talet. Vi avser att studera de aktuella förändringarna.

Eliternas tillgångar

Dessa nya tendenser till ökad spännvidd mellan olika slags eliterna ruckar inte på det stabila mönster som vi påvisat från slutet av 1980-talet till slutet av 1990-talet, nämligen att den viktigaste polariteten i "vågrät" riktning var den som ställer kulturella eliterna mot eliterna med förhållandevis större mått av ekonomiskt kapital. I Stockholmsregionen var de förra (barn till universitetslärare, läkare m.fl.) överrepresenterade i de mest ansedda innerstadsgymnasierna, de senare (barn till företagsledare, högre tjänstemän i privat sektor m.fl.) i gymnasieskolor i de norra och östra förorterna. Denna motsättning mellan kulturellt och ekonomiskt bemedlade eliterna var till stor del, men inte enbart, betingad av bostadssegregationen och återfinnes i många sammanhang, exempelvis i val av gymnasieprogram och grenar. Det förekom få universitetslärarbarn och läkarbarn på det samhällsvetenskapliga programmens ekonomiska gren.

Utbildningsväsendets differentiering gör att eliterna blir allt mer kräsna i valet av skola. Det gäller både de etablerade eliterna och de framväxande nya eliterna. För framtida framgångar i arbetslivet och det sociala livet kan det även i Sverige bli viktigare att ha läst vid en ansedd skola än vilken examen man avlagt. Så har det varit länge i många andra länder. Intressant är att svenska elitskolor nu får ökade möjligheter att förse barnen med somliga tillgångar som familjerna förut ombesörjt i egen regi, såsom umgänge med jämbördiga kamrater, utlandskontakter, odlande av specialintressen och förberedelser för lyckosamma banor inom den högre utbildningen och i den sociala världen - vilket samtidigt innebär att de etablerade eliterna riskerar att råka ut för konkurrens från uppåtstigande sociala grupper. Höga betyg kan erövrats av uppkomlingar. Att skolan tar över en del av familjernas inskolning i det sociala livet är således inte bara en avlastning för de etablerade eliterna utan även ett

hot mot deras monopolställning. Vissa inslag i striderna om skolans ”internationalisering” kan tolkas ur detta perspektiv. Nya slags eliter kan försöka göra gällande att det i framtidens Europa smäller högre att ha läst vid Collège d’Europe i Brügge än vid Handelshögskolan eller KTH.

De sista åren har det öppnats än fler möjligheter till gymnasieutbildning särskilt anpassad till skilda eliter med olika slags tillgångar. Den utvecklingen är väl värd att följas.

Rekryteringen till friskolor

Den aktuella debatten om huruvida friskolor är elitskolor eller ej är vilseledande, eftersom den enbart berör en begränsad aspekt av den mycket mer omfattande och genomgripande differentiering som vi avser att studera inom det föreslagna projektet. Merparten av elitutbildningen på gymnasienivå sker fortfarande i kommunal regi. Vidare döljer debatten sakförhållandet att friskolor inte är något nytt. Flertalet av de mest överklassbetonade friskolorna är ganska gamla.

Grovt sagt är två kategorier överrepresenterade i friskolorna, överklassbarn och invandrabarn. Beträffande de sistnämnda tyder våra hittillsvarande undersökningar på att det inte är fråga om invandrabarn vilka som helst. Jämförelsevis mer väl etablerade invandrargrupper tycks vara överrepresenterade. Gymnasieelever som är födda utomlands och som inte har någon förälder som är född i Sverige är i själva verket mer sällsynta i friskolor än i de kommunala skolorna.

I debatten cirkulerar många förutfattade meningar om vilka elever som friskolorna egentligen rekryterar. Anhängarna hävdar att där går alla slags elever, motståndarna att det är fråga om överklasskolor. Projektet skall bidra till skapa någon klarhet på den punkten.

Nya slag av utbildningsmarknader

Vid sidan av friskolor och profilerade utbildningar är den viktigaste förändringen av gymnasieskolan i början 2000-talet de nya antagningssystem som kommunerna introducerat. I Stockholms kommun sker antagningen numer efter betyg och en veritabel utbildningsmarknad har därmed skapats. Detta föranleder en rad frågor. Ökar de sociala klyftorna, får vi renodlade elitutbildningar i Stockholms innerstad och norra förorter och problemfyllda skolor i Stockholms södra och sydvästra förorter? Eller innebär tvärtom slopandet av närhetsprincipen att studiemotiverade barn med blygsamt socialt ursprung konkurrerar ut barn ur familjer som tidigare haft monopol på de mest eftersökta skolorna? Kan flickorna utnyttja sina högre grundskolebetyg för att tränga ut pojkarna från vissa elitutbildningar? Hur fördelar sig elever med olika slag av invandrarbakgrund på olika utbildningsvägar?

Andra kommuner såsom exempelvis Uppsala väljer att i stället garantera eleverna plats i enlighet med deras förstahandsval. Det är inte tillåtet att välja skola men den elev som traktar efter en särskild skola kan välja en inriktning eller profilering som bara finns där. Ett sådant system gynnar sociala grupper som besitter den erforderliga orienteringsförmågan. I mindre kommuner är situationen en annan. Somliga program kanske inte finns på någon skola - eller bara på en enda skola så att val av program blir liktydigt med val av skola.

Inom det planerade projektet ämnar vi jämföra dessa olika system och relationerna till den sociala rekryteringen. Vidare skall vi med utgångspunkt i redan befintliga dataregister jämföra med situationen under 1990-talet då få av de nämnda innovationerna existerade.

3.3 ... rörande lärarkårens sammansättning och mobilitet

Kommunaliseringen och den ökade konkurrensen mellan skolor har även skärpt konkurrensen om lärare. Vi ämnar beställa ett register från SCB med data om lärare i gymnasieskolan i Sverige under perioden 1990-2001. Två typer av undersökningar skall genomföras för de tre regioner vi valt att närstudera. Å ena sidan kan registret användas till att studera lärarmobiliteten (mellan vilka skolor man rör sig under de här gällande åren) för olika grupper definierade utifrån kön, ålder, utbildningsinriktning och tjänstetyp. Vilka skolor utgör vanliga inträdesplatser på arbetsmarknaden och vilka skolor kröner man sin lärarkarriär med? Å andra sidan kan data om lärarkårens sammansättning (med avseende på kön, ålder, tjänsteår på skolan, utbildning, etc.) användas för att

karaktärisera skolorna som sådana, vilket bidrar till en mer fullständig beskrivning av regionala gymnasiefält. En rutinerad och välutbildad lärarkår, eller en ung och entusiastisk, kan vara en viktig tillgång för en skola, medan en stor andel obehöriga lärare eller hög personalomsättning kan vara en belastning.

Det sätt att studera lärarkårens sammansättning och mobilitet som vi planerar torde inte ha förekommit tidigare och vi hoppas kunna bidra med någon ny kunskap om gymnasieskolornas aktuella omvandlingar. Dock kommer självfallet våra studier av lärarkåren inom ramen för det här föreslagna begränsade projektet att bli av pilotkaraktär. I senare sammanhang och med annan finansiering avser vi att genomföra analyser av relationer mellan gymnasieskolans sociala struktur, lärarkårens sammansättning samt lärarutbildningarnas sociala struktur.

4. Metoder, genomförande

Inom projektet skall tre typer av delstudier genomföras:

- översiktliga studier av elevrekryteringen till kommunala och fristående gymnasieskolor, program och grenar i hela riket,
- fördjupade studier av utvecklingen i de tre regionerna Stockholm, Uppsala och Gävle,
- pilotstudier av lärarkårens sammansättning och mobilitet i de tre nämnda regionerna.

1) Nationella analyser av rekrytering till olika skolor, gymnasieprogram och grenar, 1994-2001

Två perspektiv skall anläggas. Å ena sidan fokuseras sociala gruppers utbildningsstrategier. Vi analyserar med andra ord hur stora andelar av en viss social grupp som väljer ett visst slags gymnasieutbildning, en viss skoltyp, etc. Å andra sidan kan skall skolorna och utbildningsprogrammen analyseras med avseende på de andelar av eleverna som besitter vissa karakteristika (kön, socialt ursprung, nationell härkomst, grundskolebetyg etc.). Huvudfrågor är:

- Vilken är den sociala rekryteringen till olika program och grenar i början av 2000-talet?
- Har den förändrats i jämförelse med situationen under 1990-talet?
- Vilka utbildningsstrategier tillämpar skilda sociala grupper?
- Har dessa utbildningsstrategier förändrats sedan 1990-talet?
- Hur placerar sig det nya tekniska programmet i den övergripande strukturen?

För att besvara dessa frågor skall ett register över samtliga elever i gymnasieskolan läsåren 2000/2001 och 2001/2002 upprättas.⁸ Resultaten från bearbetningen av detta relateras till uppgifter hämtade ur våra tidigare register och annat material. På så sätt kommer vi att kunna jämföra situationen 2000-2002 med utvecklingen under 1990-talet.

2) Detaljerade analyser av tre regioners gymnasieskolor, 1994-2001

⁸ Dessa registerdata beräknas kunna sammanställas hos SCB våren 2002. Till totalregistren över gymnasieelever läggs uppgifter från Årskurs 9-registret (skola, medelbetyg, betyg i enskilda ämnen, tillval, hemspråk, etc.) och för att minska bortfallet i dessa uppgifter används uppgifter från två år ytterligare bakåt i tiden. För de fyra normalåren för avgångna från grundskolan bildas sedan ytterligare en population individer, de som inte återfinns i gymnasieskolan åren 2000/2001 och 2001/2002. Detta gör det möjligt att analysera hela kohorter avgångna från grundskolan de fyra åren 1998-2001 och att jämföra de grupper som går vidare till gymnasiet med dem som inte gör det. Totalpopulationen i registret utgörs således av samtliga elever i gymnasieskolan för två år och samtliga elever som gick ut grundskolan under fyra år. Till totalpopulationen läggs sedan uppgifter från dels Folk- och bostadsräkningen 1990 om bland annat föräldrarnas yrke, utbildning, inkomst, civilstånd, födelseland, invandringsår, och olika uppgifter om boende, dels registret över Rikets totala befolkning (för åren 2000 och 2001) om i huvudsak föräldrarnas utbildning, inkomst, civilstånd, födelseland, invandringsår samt elevens och föräldrarnas mantalsskrivningsort (vilket möjliggör analyser av geografisk rekrytering till gymnasieskolorna). Slutligen läggs även uppgifter från registret över avgångna från gymnasieskolan (avgångsbetyg i enskilda ämnen och meritvärde) till totalpopulationen. Förhoppningsvis kan sedan ytterligare uppgifter såsom betyg från gymnasieskolan och registrering i högskolan kontinuerligt läggas till registret för att därmed skapa ytterligare möjligheter för analyser av utbildningskarriärer. Detta är dock beroende av att det blir möjligt för SCB att spara en s.k. kodnyckel.

Dessa delstudier motiveras av de ökade möjligheterna för kommunerna att utforma sina gymnasiesystem med bland annat nya antagningssätt till gymnasieskolan och olika politik visavi friskolor. Vi har valt ut kommuner och regioner av olika karaktär för att kunna göra jämförelser. Stockholm innefattande hela Stockholms län har valts för att det är landets största stadsregion med en hög befolkningstäthet, en koncentration av ledande samhällsgrupper, samt landets största utbud av gymnasieskolor, fristående skolor och utbildningsprogram. Stockholms kommun har nyligen slopat den s.k. närhetsprincipen och utgör därmed Sveriges största veritabla utbildningsmarknad på gymnasienivå. Uppsala kommun har valts som representant för en traditionell universitetsstad, samtidigt som Uppsala i vissa avseenden alltmör kommit att ingå i samma storstadsregion som Stockholm. Uppsala kommuns antagningssystem till gymnasieskolan är uppbyggt enligt principen att alla elever skall komma in på sitt förstahandsalternativ. Gävle, en traditionell arbetarstad under socialdemokratiskt styre, är en medelstor kommun med ett i jämförelse med Stockholm och Uppsala mer begränsat utbildningsutbud. Det finns 14 nationella program, och val av gymnasieprogram innebär i många fall även val av en viss skola.⁹ Kommunen har tre gymnasieskolor som förfaller skilja sig åt beträffande social rekrytering och traditioner (ett gammalt läroverk, en handelsskola, ett tekniskt gymnasium). I Gävleborgs län finns ytterligare tre gymnasieskolor, men det är skolorna i Gävle som är utsatta för nämnvärt söktryck. Friskolevågen har ännu inte riktigt nått Gävle, men f.n. behandlas två ansökningar om att starta fristående gymnasieskolor.

Utgångspunkten är relationer mellan gymnasieskolor och utbildningar (belägna i olika delar av regionen, kommunala och fristående). Vilka elever rekryteras med avseende på socialt ursprung, kön, etnicitet och tidigare skolframgång till vilka utbildningar? Hur odlar och framhåller de olika skolorna, programmen, grenarna och varianterna sin särart, dvs. hur fungerar konkurrensen mellan utbildningsinriktningar? De fristående skolorna skall ägnas särskilt intresse. Bearbetningar av registerdata (se avsnittet ovan för en beskrivning av registret) skall kombineras med intervjuer med elever, föräldrar, lärare, skolledare och administratörer.

3) Analyser av skolors lärarsammansättning och lärarmobilitet, 1990-2001

Ovan nämnda elevrekrytering i regionerna Stockholm, Uppsala och Gävle kommer att kompletteras med en studie av en undersökning av lärarkårens sammansättning på olika skolor och dess mobilitet mellan skolor. Utifrån SCBs register över lärare kan för åren 1990-2001 uppgifter beställas på individnivå omfattande bland annat skola, typ av lärartjänst, tidigare utbildning, kön och ålder. Ett register som sträcker sig över en så lång period som tolv år tillåter vissa analyser av lärarmobilitet över tid.

Metodarsenal

Metodarsenalen kommer i hög grad att hämtas ur den franska utbildnings- och kultursociologiska traditioner som inspireras av Pierre Bourdieus arbeten. Begrepp som kulturellt kapital, strategier och fält kommer att vara centrala.¹⁰ Ett särskilt intresse riktas mot de tillgångar av kulturell, ekonomisk, skolmässig, eller social art som eleverna och/eller deras föräldrar besitter och vad dessa tillgångar (eller bristen på sådana) betyder i mötet med gymnasieskolan.

I avsikt att fånga in spännvidden i gymnasieskolan skall vi ägna särskilt intresse åt dels olika slag av eliter¹¹, dels elever med invandrarbakgrund och de som hamnat på det individuella programmet¹².

⁹ Samhällsvetarprogrammet och det naturvetenskapliga programmet finns dock representerat på två skolor, och här styr val av inriktning delvis vilken skola eleverna placeras på.

¹⁰ För en översikt, se D. Broady, "Kapitalbegreppet som utbildningssociologiskt verktyg", pp. 435-470 i Jens Bjerg (red.): *Pedagogik. En grundbok*. Stockholm: Liber, 2000. En version i PDF-format (204 Kb) tillgänglig på adressen <http://www.skeptron.ilu.uu.se/broad/seg/sec/ske-15.pdf>.

¹¹ Studier av eliter är inte en så exklusiv forskningsuppgift som det i förstone kan förefalla. Även när vi vill förstå situationen för de sämre bemedlade, kommer vi inte ifrån att det är eliterna – både traditionella eliter och sådana som bland annat tack vare utbildningsväsendet erövrar nya positioner – som dominerar skolsystemet och som i hög grad dikterar de spelregler som även de tillbakasatta har att följa.

¹² Om det individuella programmet, se några avsnitt i SOU 2000:39 samt Elisabet Hultqvists avhandling *Segregerande integrering. En studie av gymnasieskolans individuella program*. Studies in Educational Sciences 38. Stockholm: HLS Förlag, 2001.

Genom statistiska analyser kan speciellt intressanta utbildningar, skolor och utbildningsstrategier identifieras, vilka sedan kan följas upp i intervjuundersökningar. Därtill kan man genom de strukturella analyserna få en bättre kontroll över informanternas position i gymnasiefältet. Vidare är intervjuerna nödvändiga för att ge sociologisk mening åt tolkningen av resultaten av de statistiska analyserna.

Samband med planerade studier av högskolan

Under förutsättning att medel beviljas kommer det här föreslagna projektet om gymnasieskolan att utgöra ett systerprojekt till ett besläktat projekt om fältet av högskoleutbildningar, "Kampen om studenterna. Det svenska högskolefältet och lärosätenas rekryteringsstrategier 1993-2003", för vilket jag i maj 2001 sökte medel från Vetenskapsrådet (Humaniora och samhällsvetenskap). Tillsammans kommer dessa två projekt att erbjuda möjligheter att studera både gymnasie- och högskolenivån. På grund av den traditionella arbetsdelningen mellan forskare (och mellan forskningsfinansiärer) brukar sambanden dem emellan alltför sällan utforskas.

[---]

Skeptronhäften

(Skeptron Occasional Papers)

ISSN 0284-0731

1. Anna Lena Lindberg, "Men Gud förbarme sig, hvilket Publikum!" Om konstpedagogikens rötter i Sverige, 1987
2. Francine Muel-Dreyfus, *Folkskollärare och socialarbetare. Metodologiska kommentarer till den historiska sociologin*, 1987
3. Theresa Martinet, *En provensalsk bondkvinna och hennes män. Ett exempel på småborgerlig ackumulation*, 1987
4. Anna-Maja Johannesson, *Lärarnas villkor i de första decenniernas folkskola (1850—1880)*, 1989
5. Ronny Ambjörnsson, *The Honest and Diligent Worker*, 1991
6. Collège de France, *Förslag till framtidens utbildning*, 1992
7. Ulf P. Lundgrens skrifter 1966—1991. En bibliografi, utg. D. Broady & Boel Englund, 1992
8. Eva Trotzig, "qvinnan bär hemmets trefnad på spetsen af sin synål." Kvinnlig skolslöjd i Stockholms folkskolor decennierna runt 1900, 1992
9. Gisèle Sapiro, *Collective biographies and the theory of "literary field"*, 1996
10. Monique Pinçon-Charlot/Michel Pinçon, *Considérations sur l'enquête sociologique dans les beaux quartiers*, 1996
11. Andersson, Barbro/Englund, Boel/Heyman, Ingrid/Peterson, Bo/Peurell, Erik, *Recherches sur les champs de production culturel. Travaux récent ou en cours*, 1996
12. Jesper Svenbro, *Vägra läsa, vägra skriva. Attityder till det skrivna ordet i antikens Grekland*, 1997
13. Ann-Catherine Wagner, *Les stratégies transnationales en France*, 1997
14. Sandro Campana Wadman, *Det biologiska och det sociala. Marc Augé om sjukdom och andra olyckor*, 1997
15. Donald Broady, *Kapitalbegreppet som utbildningssociologiskt verktyg*, 1998

Rapporter från Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi

(Sociology of Education and Culture Research Reports)

ISSN 1103-1115

1. Donald Broady & Mikael Palme, *Högskolan som fält och studenternas livsbanor*, 1992
2. Mikael Palme, *En "trygg" uppväxtmiljö*, 1992
3. Stig Elofsson, *Vad blev barnen? Rekryteringsstudier*, 1992
4. Annika Ullman, *De plåtslagarna! De plåtslagarna!*, 1992
5. Annika Ullman, *Humaniora som personlighetsfördjupning?*, 1992
6. Donald Broady, *Läsestycken för samhällsvetare*, 1994
7. Boel Englund, *Språk, argumentation och vetenskaplig verksamhet*, 1994
8. Kerstin Skog Östlin, *Fädernas kyrka i Sveriges television*, 1994
9. Mikael Palme, *Valet till gymnasiet*, 1994
10. Mikael Palme, *Gymnasieskolans sociala struktur i Stockholmsregionen före 1991 års skolreform*, 1994
11. Mikael Börjesson, *Det naturliga valet. En studie i studenters utbildningsval och livsstilar*, 1996
12. Richard Palmer, *Socio-Economic Spaces of Transnationally Connected Business Professionals*, 1996
13. Ingrid Heyman, "...det är utbildningen som gjort att vi kommit någonstans". Studier av tre elitgymnasier med internationalisering på programmet, 1997
14. Elisabeth Hultqvist "Jag tycker det är för slapt". Om pedagogiken på det individuella programmet, 1998
15. Mikael Börjesson, *Kampen om det "internationella". En kartläggning av transnationella strategier vid högskolor och universitet i Stockholm*, 1998
16. Mikael Palme, *The Meaning of School. Repetition and Drop Out in the Mozambican Primary School*, 1998.
17. Mikael Palme, *Final Report and Recommendations from the Evaluation of Teaching Materials for Lower Primary Education in Mozambique. I. General Issues*, 1998
18. Kenneth Hyltenstam & Christopher Stroud, *Final Report and Recommendations from the Evaluation of Teaching Materials for Lower Primary Education in Mozambique. II. Language Issues*, 1998
19. Wiggo Kilborn, *Final Report and Recommendations from the Evaluation of Teaching Materials for Lower Primary Education in Mozambique. III. Mathematics*, 1998
20. Ulla Alfredsson & Calisto Linha, *Where God lives. Introduction to a Study of the Independent Protestant Churches in the Maputo Area*, 1998
21. Kenneth Hyltenstam & Christopher Stroud, *Proposals for Revised Language Curricula for Mozambican Primary Schools. A Discussion Document*, 1998
22. Donald Broady et al, *Formering för offentlighet. En kollektivbiografi över Stockholmskvinnor 1880—1920. Forskningsplan*, 1998
23. Ulf Borelius, *Habitus och religionstillhörighet i Peru*, 1998
24. Ulf Borelius, *Tillit och habitus*, 1998
25. Kerstin Sund-Tidholm, *Internationalisering vid gymnasieskolans omvårdnadsprogram. En intervjustudie*, 1998
26. Mikael Börjesson, *An Introduction to Manuel Castells' The Information Age*, 1999
27. Donald Broady, Mats B. Andersson, Mikael Börjesson, Jonas Gustafsson, Elisabeth Hultqvist, Mikael Palme, *Skolan under 1990-talet. Sociala förutsättningar och utbildningsstrategier*, 2000
28. Donald Broady, *Studier av högskolan och gymnasieskolan som fält. Forskningsprogram 2002-2004*, 2002.

Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi
(Sociology of Education and Culture)
Prof. D. Broady

Postal address	ILU, Uppsala universitet Box 2136, SE-750 02 Uppsala, Sweden
Phone switchboard	018 4712500, int. +46 18 4712500
Fax	018 4712400, int. +46 18 4712400
URL	http://www.skeptron.ilu.uu.se/broadly/sec/
Publications	Rapporter från Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi (Sociology of Education and Culture Research Reports), ISSN 1103-1115 Skeptronhäften (Skeptron Occasional Papers), ISSN 0284-0731
Distribution	ILU, Uppsala universitet, Box 2136, SE-750 02 Uppsala, Sweden Phone 018 4712401, fax 018 4712400, e-mail Dep.Teach@ilu.uu.se